

ביקורות ספרים

יהודה עמיר

שתי גדות לאֵלֶון ותהום ביניהן

טוביה סולמי, שתי גדות לאֵלֶון [המוצרה]. מהדורה שנייה מורחבת. הוצאת אפיקים ובית יהודי תימן. תל אביב תשע"ז. 106 עמודים.

א. בשער

יתתי ליה למשורר טוביה סולמי שאינו זו מעמדותיו החברתיות ומאמונותיו הערכיות. גם לאחר כארבעים שנה מאז פרסם את המהדורה הראשונה של ספרו השני 'שתי גדות למוצרה' (אפיקים, תל אביב תשל"ח) הוא מכריז שהקיטוב החברתי והבעיות הערכיות בחברה הישראלית נותרו כפי שהיו ואף החריפו, ולכן פרסום ספר שירים זה במהדורה שנייה עדיין רלוונטי לימינו; וכלשון המשורר בפתח הספר: "ואני, עודני מוחה". אין הוא קול חדש בשירה העברית. כבר לפני למעלה מארבעים שנה נתגלה כמשורר מחונן בעל יריעה פיוטית רחבה ומעיין הגיגים בלתי נדלה. למעשה, זה אחד הקולות היותר מובהקים של המחאה המזרחית והמאבק כנגד ההתנכרות לתרבות יהודי המזרח. הוא, למעשה, אחד מפורצי הדרך לשירת יהודי המזרח. בשירת המחאה שלו מבקש הוא לתקן ולא להרוס, מצביע על ליקויים – אך רואה את האור.

כבעל לב רגיש, עין בוחנת ועט מושחז החל להעלות את רחשי לבו בעשרות שירים עזי מבע ומעמיקי ראות. נקודת המוצא שלו היא לאומית, ישראלית-ציונית הנטועה בעולם הערכים היהודיים והאנושיים של יהודי תימן והיהדות בכלל. זו שירה שורשית וחדורת אמונה בנצח ישראל. מאפייני שירתו – רגישות, עירנות והקשבה מתמדת. משורר בכל רמ"ח איבריו, כותב שירים מימי נעוריו, שעד כה פרסם שבעה ספרי שירה. שירו הראשון הופיע בשנת 1963 בבטאון יוצאי תימן 'דעת' (גליון ג). מאז ועד היום נתפרסמו רבים משיריו באותו ביטאון ואחר כך בביטאון 'אפיקים', אף הוא מיסודם של משכילים יוצאי תימן. התהודה לשיריו לא חרגה בתחילה מעבר לחוג קוראי ביטאונים אלה. אך עם הופעת קובץ שיריו הראשון, 'תפלה לגולים בעולמם', (אפיקים, תשל"ה) נתרחב חוג קוראי שירתו וחובביה. קובץ השירים משך אליו תשומת לב רבה, נערכו לכבודו כנסים ספרותיים ומפגשי הערכה במקומות שונים בארץ, ובהם הובעה הערכה רבה למפעלו הפיוטי.

משורר זה אינו מבקש להתייפייף בסלסולי הגות ותחכומי מלים וכיטוים שנונים או מופלאים. הוא מדבר מן הלב ומכוון דבריו אל לב ההווה האנושית שבה מתנהלים חיי היומיום שלנו. מסימני הפואטיקה שלו – הַקְּדָד הגלוי, מלים מפורשות, לא מרומזות ולא עטופות בתכריכי דימויים ומטפורות. כמי שמבקש להצביע על מחדלים ומנהגים פסולים

הוא מעדיף להיות גלוי ולא להשאיר דברים בגדר ספק או נתון לפרשנויות שונות. המסר שלו חד וברור. גם אינו מתרפק על פרקי הווי ופולקלור עדתי, אלא על חיי אנוש נאצלים שבהם אדם לאדם – אדם. לדידו, רק גשר של אהבה על פני תהומות הניכור החברתי עשוי לקשר בין חלקי האומה: וכך מכריז הוא בשיר 'שתי גדות למוצררה': לפריו שער הנצחון / ולנו על המוצררה / גשר התקנה הפונכת / פי לא תהום מתחתיו / והתהומות בגדותיו / לא בפלגה יגשרו / באהבה אשר איננה (שתי גדות לאילון, עמ' 43).

ב. המשורר

טוביה סולמי נולד בשנת 1939 בשכונת התקנה שעל גדתו המזרחית של ואדי מוצררה (נחל איילון) בתל אביב. בן למשפחה שעלתה ארצה מתימן מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה והשתתפה באירועים שהתחוללו בארץ ישראל מאז. את שירתו הצבאי עשה ביחידה קרבית ואחר כך עלה לאוניברסיטה העברית בירושלים ולמד היסטוריה של ארצות האסלאם ומדעי המדינה. שנים רבות שירת במערכת הביטחון ומשנת 1993 הוא גמלאי ומשתתף במגוון פעילויות חברתיות בתחומי תרבות ומורשת, עריכת ספרים ועידוד כשרונות צעירים. שנות לימודיו היו גם שנים של התעוררות ופעילות בנושאי חברה. ממיסדי 'תא הסטודנטים למיזוג גליות' שפעל לקירוב לבבות בין בני העדות השונות וחתר להעלות על מדוכת המדינה את נושאי קידום שכבות העוני והמצוקה ומיזוג הגלויות האמיתיות. היו אלה שנות השישים הראשונות על בעיותיהן. באותה תקופה משתלב סולמי בחבורת משכילים תימניים המוציאים לאור את הביטאון 'דעת', ואחר כך עם הקמת הביטאון 'אפיקים' (הפועל עד היום) משמש הוא שנים אחדות כעורכו הראשון. כמסגרת 'אפיקים' ופעילותו מתבלט סולמי לא רק כמשורר אלא גם כפובליציסט שנון, בהיר מחשבה ובעל איזמל ניתוח קר וחד. מאז ועד היום רתם עצמו לפעילות חברתית ענפה, בבחינת 'ברוך אומר ועושה'. כחבר בהנהלת עמותות 'אעלה בתמר' ו'אפיקים' הוא מארגן ערבי עיון והווי וכן שבתות עיון בנושאי יהדות תימן. כיום הוא פעיל בעמותה למען ילדי תימן החטופים. משחר נעוריו תר סולמי אחרי מציאות החיים בעיר ובשכונה, בעבר ובהווה, ומבחין בהם נצנוצים של אורות לצד תופעות חשוכות ומצבים מעוררי דאגה. מחד גיסא הוא מאיר באור יקרות את השכונה הנראית כלפי חוץ 'כאוהל קדר שחור' (שם, עמ' 43), שם יש מי שתומך בכל כושל, יש הד עונה לכל קריאה; ומאידך – הוא רואה את חיי העיר כמציאות של יער: "אף בקצותנו את הנקר / לכוא אל תוף העיר / להכנס ליער" (שם, עמ' 44).

ג. הספר הראשון 'תפלה לגולים בעולמם'

עולמו הפיזי נפרש כבר בקובץ זה הכולל ארבעים ושלושה שירים. בתשתית עולם זה מתגלה קרע נפשי עמוק שהוא נחלתם 'הגולים בעולמם'. יסוד הקרע במציאות המתהווה במדינת ישראל תוך כדי התרחקות מיעדיה האמיתיים והתנכרות לערכיה היסודיים. עוד

עולה מן הקובץ ראיית חיי דורנו כמאבק גורלי ונחרץ, הן על הקיום הפיזי של מדינת ישראל והן על הצביון הרוחני ודמותם הסופית של החיים הלאומיים המתקמים בה מחדש בימינו. לפיכך מקדשת שירה זו מלחמה נגד היסודות הזרים שחדרו למחנה ישראל מבחוץ ונגד תופעות הניווץ והריקבון שפשו בחברה עצמה. מכאן אפיינה הלוחם של שירתו. אחד השירים מבטא את חשש דור האבות מפני התרחקות דור הבנים מבית האב ומורשתו (עמ' 63):

בני,
 לכשתגדל,
 תרתי משמע,
 התפקוד ביתי הרל ?
 ובשכרוני,
 התחלוץ לי הסנדל ?
 ידעתי, בני,
 לכשתגדל,
 תרתי משמע
 לא יבוא הגדי
 לךרוש אל התיש
 ובדרך הארץ
 עת ילך המלך
 לא יאמרה הכפיר
 "קדיש" על הליש.

ד. הספר השני 'שתי גדות למוצרה'

גם קובץ זה (וכעת: 'שתי גדות לאילון') נדרש לאותה מוטיביקה, שכן אף הוא צמח על הקרקע המשברית. עם זאת, ניתן להבחין בו קֶסֶט ברור של זווית הראייה מן התחום החברתי המצומצם אל התחום הלאומי הרחב. אמנם גם כאן מייחד המשורר שער מיוחד ('תקוות הרש') לתחום החברתי, אך תאריכי השירים בשער מלמדים שרובם נכתבו כשנות השישים, שנות שירתו הראשונות של סולמי. לעומתם, שירי השער 'אבוקה', שנכתבו מנקודת מבט לאומית, רובם משנות השבעים, ובכך ניכרת בבירור התרחבות הראייה של המשורר. תהליך זה אינו רק תוצאת בגרות ובשלות, אלא בעיקר תוצאת העמקת המבט לשורשי דברים והתבהרות ההכרה שאין לנתק את בעיות הקיום החברתי מבעיות הקיום הלאומי. התבהרות זו חדרה בעת האחרונה גם לתודעת הציבוריות הישראלית שהלאימה את בעיות העוני והמצוקה ורואה בהן בעיותיה העיקריות של האומה. בקובץ זה סולמי מחפש את האיכות האנושית, את הרמה המוסרית, את בני דמותם של אבותיו ואמהותיו שמתחת לשלמותיהם

הפשוטות פעמו לבבות בשר ודם, ובהם יש התומך בכל כושל, הד העונה לכל קריאה: ומתחת לטלאים בשר ודם / עורקים זורמים אל לב / רחב פים יגעש פאוקיגוס / ומחמו יניבו הפרחים כחממה / והשמש כמו יכפל אורה וְחַמָּה / ומחמו יחס לנו שבִּעְתִּים (עמ' 44).

ה. על השכונה והשכינה

כך חברת הפרברים השרויה במצוקה, ששכונת התקנה מסמלת אותה, אינה משקפת עוד את משברה שלה בלבד, אלא את משבר הערכים שפקד את העם כולו. הסימפטומים לשבר הגדול שנבקע בלבבות מתגלים בחברה הלאומית כולה. במשפחה – הרי הבית מתפרק, מאבד את צביונו המגובש, וממילא – את מעמדו הרגשי והערכי. שולחן השבת של המשפחה מוקף עתה כסאות מיותמים לנוכח עיני האם הרואות וכלות. בשכונה – הרי דור האבות פורש ממעגל המציאות ומותיר אחריו דור צעיר במכוכה ובאובדן דרך. במדינה – אנשי אמונה אבדו. נגידי החזון וההשראה אפסו והותירו אחריהם חלל ריק ובצורת רוחנית. הדור שקוע בחיי חולין ובקיום נכזה, וכינו לבין חזון אבותיו מפרידה תהום עמוקה כהתום המוצררה שמימיו הפכו למי שופכינ עכורים.

ו. נחל אילון

נחל המוצררה, המצחיץ בחדלון זרמי איתן, מסמל בשירה זו לא רק את הקיטוב החברתי, אלא גם את התהום הפעורה בין התקוות והחלומות לבין הגשמתם המכזיבה. המוצררה הוא נחל אילון, שעל גדתו המזרחית שכונת התקנה ועל זו המערבית דיונוגוף על מגדליו וסמלי הסטטוס שלו. כאן – העם הנאבק בעוני, ושם – העם המתפתל בכאבים של בטן מלאה. כאן – מהווה שכונת התקנה סמל לקיום העלוב של מעגל אנושי החתום בחותם של ניכור וניתוק, ותקנתה לעתיד היא תקנת נוף המוצררה כולו, למתיחת גשר על פני הנחל שאף הוא עתיד לחדש זרימתו כקדם ולשוב להיות נחל אילון.

ז. יסוד האש

בשירי השער הראשון של הקובץ שלפנינו – 'שעת בין השמשות – המתמקדים בשירי הלאום, ניתן לגלות שלושה יסודות עיקריים: התוכחה, חשיפת ערכים גנוזים ויסוד הבשורה. שלושה אלה – תמציתם בסמל הלפיד והאבוקה. אלה הם שני סוגי האש העצורים בשירת סולמי: אש הלפיד הבוערת והמבערת, ואש האבוקה המאירה והמבשרת. הן התוכחה השוללת והן הבשורה המחייבת מצביעות לכיוון ערכים אמיתיים ששירה זו חושפת בהתמדה ומצביעה עליהם כעל תמצית מהותו של העם וייחודו. ערכיה הנצחיים של האומה היו מאז ומתמיד האמונה והבשורה, החזון וההשראה, והם העומדים ביסוד חיי המעשה ובתשתית חיי החומר שלה. מכוח ערכים אלה מקבלים המעשים הממשיים את שלמותם ואת צידוקם, והם המעצבים את החומר בדמות אלוהית.

אין פלא, אפוא, ששירה זו עצמה ניזונה מאותם ערכים, שכן רק בהשראה וחזון ניתן לה לראות את בשורת הגאולה מבצבצת מתוך תופעות הניזון וההריקבון של דורנו. כרוח אגדות חז"ל ואמונת האבות, מעניקה שירה זו פירוש אופטימי גם למציאות משברית ורואה בה סימנים ברורים של אתחלתא דגאולה. לא בכדי בחר הנשיא המנוח יצחק נבון לקרוא את השיר 'שועלים הלכו ביה' מעל בימת הכנסת בקיץ 1981 בשל יסוד הבשורה שבו והרוח האופטימית הנושבת ממנו.² הנה כמה בתים ממנו, שבהם הוא מונה את הסימנים לקרבת הגואל:

אִישׁ בְּשׁוֹרָה אֲנִכִּי הַיּוֹם
 יְדִידִי, אֲשׁוֹרֵר בְּגִיל וְדָמַע
 מְצֵאתִי בַחֶשֶׁךְ אֶת סוֹד הָאוֹרוֹת
 לְאֵרוֹת גַּם מִתּוֹק מִן הָעֵז,
 כְּמִשְׁתָּה בַלְּשָׁצֵר רִבְתָּה חֲגִיגָה
 וְשִׁבְתָּנִי רַק בִּימֹת הַחֲלִין
 אֲכֹל וְשָׁתָה כִּי מָחָר דָּאָגָה
 לֹא קָרָאנוּ כְּתוּבָת עַל קִיר:
 הָאוֹתוֹת, יְדִידִי, סִמְנֵי הַרְיוֹן
 שֶׁל דּוֹרֵי שְׁהֵרָה לוֹ גּוֹאֵל.
 הַחֲצֵפָה שֶׁגִּשְׁגָה כִּיבְלִית
 וְהִיָּקֵר הָאָמִיר
 הַגֶּפֶן נִתְנָה פְרֵי כָרֶם
 וְהֵיִן בִּיקֵר.
 הַפֶּכֶה הַמְלֻכּוֹת לְמִינּוֹת
 וְאִין תּוֹכְחָה
 בֵּית הַנְּעֻד הִיָּה לְזִנוֹת
 וְאִין אֲתָנָן אוֹ רוּעָה.
 הַגְּלִיל עוֹדְנוּ גְלִיל הַגּוֹיִים [...]]
 חֲכַמַּת הַסּוֹפְרִים סִרְחָה
 וְהִשִּׁירָה נִמְאָסָה עִם יְרֵאת הַטָּא
 הָאָמֶת נַעֲדֶרֶת וְחִזּוֹן אֶבֶד מֵעַם.

¹ על פי מכות כד, א: ר' עקיבא וחכמים היו מהלכים כהר הבית וראו שועל יוצא מבית קדשי הקדשים.

² 'שתי גדות לאלון', עמ' 15–16. במכתב ששלח הנשיא נבון לסולמי ציין את אהדת המשורר לאידיאלים שלנו, וסיים במלים "כולנו מתגאים כך ובשיריך" (שם, עמ' 17).

נְעָרִים שִׁיבַת זְנָנִים הַלְבִּינוּ
 וְשָׁבִים עֹמְדִים מִפְּנֵי קִטְנִים
 בֶּן מִנְבֵּל אָב
 וּבַת קָמָה בְּאֵמָה וּבַחֲמוּתָהּ
 אוֹיְבֵי אִישׁ אֲנָשֵׁי בֵּיתוֹ
 וּבֵיתוֹ הָיָה לְרַחֲוֹב
 פְּנֵי הַדּוֹר כְּפְנֵי הַפֶּלֶב
 פְּנֵי קֶלֶב מִשְׁתִּין בְּקִיר [...]]
 אִישׁ בְּשׁוֹרָה אֲנֹכִי הַיּוֹם
 כִּי אֶחָד לְאֶחָד נִתְקַיְּמוּ הָאוֹתוֹת [...]]
 אֲשֶׁרֵי הָאִישׁ תָּזֶה בְּבִשְׂרוֹ
 עֲקָבוֹת הַגּוֹאֵל [...]]
 אִם רְאִינוּ שׁוֹעֵל בְּהִיכַל מֶהֱלֵךְ
 עוֹד נִרְאָה נְשִׂאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם.

ח. הספר השלישי 'בטרם גשם'

ומרשות הרבים לרשות היחיד. מלבד היותה נושאת בעולן של אידאות לאומיות, הרי שירת סולמי נושאת גם בעולו של הגיון יחיד. תהומו של היחיד אינה חדלה לגאות גם בסערת ימים ושארן דְּכִיָּם, והריהו מפייט בשיח מעמקים עמום ותהומי של ליריקה צרופה היודעת הן את סוד היחד ומתק האהבה ויפי החיים, והן את תהפוכות הרגש ואת מבוכת הקיום. לשירתו הלירית של סולמי נפתח כבר שער 'תפלת יחיד' בקובץ השירים הראשון 'תפלה לגולים בעולמם'; אך משנצטרפה שירה זו למסכת בפני עצמה, ייחד לה המשורר את קובץ שיריו השלישי 'בטרם גשם' (תשל"ח). קובץ זה מצטרף לשני קודמיו ומאפשר ראייה רבת אנפין לעולמו השירי של המשורר, שניתן להכלילו כשירת געוגעים להווייה שלמה בדמות ובצלם כדמות האדם אשר מעולם, בעוד חותם הנצח טבוע בחייו.

ט. הספר השביעי 'ואף על פי כן'

על אף חֲצֵי הביקורת והמחאה שירת סולמי אופטימית כיסודה וכך מצויים בקובץ זה ביטויים של תקנה וחזון לעתיד יותר טוב. בשיר שכותרתו 'אופטימיסט' הוא אומר (עמ' 95):

חֲזָקוּ, אֲחִים, מִתְּהַפּוּכוֹת
 אַחַר הַגְּשָׁמִים זְכִים הַשָּׁמַיִם
 וְאַחַר לַיִל חֲשׂוֹף מִבְּלִית הָאוֹר

מקור התקנה היא אהבתו לתנ"ך, אהבתו לארץ ואהבתו לעם. דברי הנביאים הם מקור

הנחמה והאופטימיות. הוא מתכונן בדברי ימינו ומגלה בהם ניצוצות של אור, למשל הוא רואה בזרם העולים לארץ סימן ברור להתגשמות הנבואות (עמ' 78–79):

וְאַחַת לְאַחַת כָּאוֹת הַנְּבוּאוֹת
 כְּלֶהֱקִיב כְּבוֹרִים נְשֵׂאוֹת קְהֵלוֹת
 שְׂבֻטִים צוֹעֲדִים כְּנִדְרֵת הָעַמִּים [...]]
 מְאַרְצוֹת הַקּוֹר הַרוֹסִים הַחֲמִים
 מְאַפֵּק הַדְּרוֹם הָאֲתִיּוֹפִים הַמְּאַפְקִים
 נוֹהֲרִים כָּל אֲחֵי מִשְׁחֹר עַד לְבָן
 לְחַדֵּשׁ אֶת בְּרִית הַקְּשֵׁת בְּעֵנָן

ובהמשך מביע בהתפעלות את פלא העלייה לארץ ישראל, שמכל הארצות רק אליה עולה האדם. וכמה אהבה לארץ מקופלת בשורות אלה:

בְּכָל הָעוֹלָם, הַפְּלֵא וְפְלֵא,
 רַק לְאַרְץ אַחַת עוֹלֵה הָאָדָם
 גַּם בְּרִדְתוֹ בְּמִדְרוֹן עַד תְּהוֹם רַבָּא,
 אֶל מוֹל פְּסָגוֹת הַרֵי הַהֵימָלִיָּה
 כָּל גֵּיא בְּאַרְצֵי – הַר הַהָר.

י. שיח אלמים

שירת שורשים היא אפוא זו שבתשתיתה עולם שלם של ערכים המושרשים היטב בבית אבא ובספריו הנצחיים, באורחות חייהם של דורות ובמסכת הגיגיהם וחלומותיהם. כך היתה שירת סולמי פה לפיות אילמים רבים, שנאלמו מעצמת ההלם התרבותי והחברתי שפקד אותם או הושתקו בסערות הימים רבי התהפוכות. ימים של עקירה מגלות לגאולה. בשם אלה רואה שירה זו את עצמה שליחה רוחנית חלוצית, בחינת הנאמר בה 'ארור המְשַׁכֵּיל בְּעַת הַהֵיא יְדוּם'. בשמם היא משמיעה את תביעתה־בשורתה לשיבה אל ערכי היסוד של האומה, ערכים שאין להם תחליף, ושקיומם הוא תנאי לקיום חברה שכדאי לחיות בה ולחיות למענה, שהרי 'תְּפִלִּין וְתַפְלָה וְעֵקֶבְהָ / תְּקוּן חֻצוֹת וּמִדּוֹת / מְקֵנָה וְתַקְנָה וְנֶנְהָ / אֲבָנֵי הַמִּסֵּד בִּיהוּדָה' (שם, עמ' 34).

נהגה כי כן, ההדרת הקובץ 'שתי גדות לאילון [למוצררה]', שכאמור ראה אור לפני כארבעים שנה, יש בה כדי להעיר כי לגבי דידו לא נשתנה דבר; התהום הפעורה בין שתי הגדות נשארה כשהיתה. מול בתיה המיושנים של שכונת התקנה מתנוססים כיום מגדלי היוקרה של צפון תל אביב וממחישים את הפער בין שתי האוכלוסיות. הביקורת כנגד ניוון הערכים בקרב חברת 'השְׂבֻעִים' והמתאה כנגד הניכור החברתי ואטימות הלב למצוקות ישראל השניה' – קולות אלה הם כגדר צו השעה.